

TERAPIA IDENTITĂȚII NAȚIONALE PRIN ARTA CINEMATOGRAFICĂ. CREAȚIA REGIZOAREI LEONTINA VATAMANU

NATIONAL IDENTITY THERAPY THROUGH CINEMA,
FILM DIRECTOR - LEONTINA VATAMANU

RADU-DUMITRU ZAPOROJAN¹
doctorand, asistent universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte plastice

<https://orcid.org/0009-0003-9420-8741>

CZU 791.633-051(478)

316.356.4:791.43(478)

DOI <https://doi.org/10.55383/iadc2025.85>

De la declararea independenței Republicii Moldova în 1991, societatea moldovenească a trecut printr-o transformare economică, identitară și culturală. Republica Moldova și-a dobândit și dreptul la o cinematografie liberă, fără resurse financiare, dar cu oameni dornici să aducă dreptate și să spună lucrurilor pe nume. Regizoarea Leontina Vatamanu face parte din acea nouă generație de cinești intelectuali și independenți care au decis să trateze rănille trecutului prin intermediul artei cinematografice. Acest scurt studiu face o paralelă dintre activitatea cinematografică actuală a regizoarei Leontina Vatamanu și modul în care filmele sale documentare reușesc să contribuie la crearea unui dialog public și artistic despre traumele pe care conștientul colectiv le-a suprimat mulți ani sau a ezitat să vorbească. Operele cinematografice ale Leontinei Vatamanu fac parte din terapia identității naționale în spațiul românesc și mai ales în spațiul dintre Nistru și Prut.

Cuvinte-cheie: femeie, cinema, Leontina Vatamanu, Republica Moldova, deportări, identitate

From the independence of the Republic of Moldova in 1991, the Moldovan society passed through an economical, identity and cultural reset. The Republic of Moldova also gained the right to have a free cinematography, without financial resources - but with people willing to do justice and talk plainly. Film director Leontina Vatamanu is part of that new generation of intellectual and independent filmmakers that decided to express themselves and treat the wounds of the past through the art of cinema. This short study makes a parallel between Leontina Vatamanu's current filmmaking activity and the ways in which her documentary films manage to contribute to the creation of a public and artistic dialogue about the traumas that the collective consciousness have suppressed for years and hesitated to talk about.

The cinematic creations of Leontina Vatamanu are part of the national identity therapy in the Romanian space, and in particular, between the Dniester and the Prut space.

. **Keywords:** woman, cinema, Leontina Vatamanu, Republic of Moldova, deportations, identity

Introducere

Odată cu destrămarea Uniunii Sovietice și crearea noului stat Republica Moldova, în anul 1991, majoritatea sistemelor social-economice, stabilite timp de decenii, au fost, pur și simplu, resetate sau oprite definitiv. Cinematografia face parte și ea din categoria artelor uitate

la începutul marilor schimbări de după independență. Nu mai existau fonduri pentru cinematografie, iar majoritatea autorilor de film și a lucrătorilor de la mașinăria-studio Moldova-Film au devenit, practic, peste noapte șomeri sau, putem spune, liber-profesioniști. Pentru majoritatea cineaștilor continuarea activității cinematografice a devenit imposibilă într-un mod centralizat, astfel a apărut nevoia de adaptare la noile reguli ale pieței capitaliste.

La începutul anilor nouăzeci, perspectiva unor noi generații care să reconstruiască cinematografia autohtonă era încă departe, dar romantismul, fervoarea independenței proaspăt obținute și căderea cortinei de fier au catalizat contactul dintre tinerii din Republica Moldova și România.

Una din aceste tinere este regizoarea Leontina Vatamanu, care a făcut parte din prima promoție de studenți basarabeni înrolați la studii în România și, mai exact, la Universitatea Națională de Artă Teatrală și Cinematografică „I.L. Caragiale” din București. Până în prezent are o carieră prolifică, demonstrând o sensibilitate aparte față de viața social-culturală din spațiul dintre Nistru și Prut. Preluând magia poeziei de la tatăl său, scriitorul Ion Vatamanu, Leontina Vatamanu caută poezia și o transpune pe ecran prin limbaj cinematografic.

Poezia pe ecran este creată din subtilitățile pe care le vedem în filme, precum *Satul din oglindă* (2008), *Sărmana de pe Prut* (2011), *Te iubesc, Ion și Doina* (2014) și *Siberia din oase* (2020). La nivel simbolic, ordinea creației acestor filme reflectă un drum de reconectare cu identitatea românească, dorul și durerea trecutului.

În *Satul din oglindă* vedem că același neam românesc, aceiași oameni sunt separați de o sârmă ghimpată la granița dintre România și Republica Moldova. Trei ani mai târziu, regizoarea revine la graniță să documenteze scoaterea sârmei ghimpate de pe Prut. Peste încă trei ani, *Doina și Ion-Aldea Teodorovici* ne încântă din nou pe marile ecrane, amintind publicului despre spiritul cultural și combatant din perioada renașterii naționale. În 2020, tragedia basarabenilor deportați de sovietici este „reînviată” în cinematograful pentru a face dreptate, pentru a le cui și pentru a educa.

Acestea sunt doar câteva lucrări din filmografia regizoarei, dar fiecare dintre ele vorbește despre tragediile istorice ale unui popor și ale unui pământ trecut prin nedreptăți și fărâdelegi.

Filmografia regizoarei Leontina Vatamanu

Cu siguranță, temele acestor filme pornesc inclusiv din suferința rădăcinilor autoareii. Bunicii, străbunicii și mama Leontinei Vatamanu au trecut prin teroarea deportărilor staliniste, iar acestea și-au lăsat amprenta asupra atitudinii, emoției și responsabilității cu care regizoarea abordează actul de creație artistică. „Acest discurs cinematografic poate fi

considerat, înainte de toate, o posibilitate de vociferare a dramei familiei, care se dorea retrăită și răscumpărată prin împărțășirea stărilor tănuite” [1 p. 135].

Filmul *Sărmana de pe Prut* documentează perioada în care se scoate sârma ghimpată, instalată de sovietici în 1945 la granița cu România, și, mai ales, modul în care aceasta a influențat și modelat existența oamenilor ce locuiesc în satele de la Prut. Acea sârmă este un simbol al nedreptății cu care poporul român a fost separat și dezbinat. Astfel mărturisește și poetul Vasile Romanciuc în film: „Am copilărit în satul Bădragii Noi, un sat minunat, așezat pe malul stâng al Prutului. Toată copilăria mea am văzut malul drept al Prutului numai prin sârma ghimpată ca printr-o sită deasă, ca printr-o ceață deasă. Sârma ghimpată trecea chiar prin grădină, dar înainte de toate, ea trecea prin noi, prin toată ființa noastră”. Tot el concluzionează, la final: „Simt rănilor pe care mi le-a lăsat această sârmă în suflet, dar, în același timp, cred că în rănilor noastre încolțesc semințele dorului de libertate, de adevăr, de lumină, de a fi altfel, de a fi noi înșine” [2]. Acțiunea documentarului se întâmplă într-un context politic care pare că orientează Republica Moldova spre un viitor mai liber, aproape de România, dar și de Uniunea Europeană.

Te iubesc, Ion și Doina, este un documentar-portret a două personalități unice în istoria recentă a Republicii Moldova, personalități emblematice care au avut un sfârșit tragic – Doina și Ion Aldea Teodorovici. Mai mult decât atât, acest film este și un portret al vremurilor, al perioadei de renaștere națională, de luptă pentru identitatea românească, limbă și patrie.

Doina și Ion Aldea-Teodorovici au fost printre interpreții care au slujit și au fost sacrificați cauzei naționale. Muzica lor a inspirat și a „trezit din somn de moarte” o națiune întreagă. Filmul *Te iubesc, Ion și Doina*, construit din interviurile persoanelor care i-au cunoscut, dar și din materiale de arhivă, îl are intervievat și pe Ion Ungureanu, regizor, om de cultură și primul ministru al culturii din Republica Moldova, care declară: „Lucru inedit, lucru irepetabil în istoria noastră, ei au știut să facă din cântece patriotice cântece de dragoste, iar cântecele de dragoste deveneau cântece patriotice, pentru că noi ne afirmăm ca neam, ca popor și nu întâmplător despre ei se spune, și pe drept se spune – două inimi gemene” [3].

Timpul este de neoprit, astfel, orice om sau eveniment, fericit sau tragic, va rămâne, eventual și inevitabil, în trecut sau în istorie. O istorie care nu poate fi schimbată, dar care poate fi, într-un fel simbolic, revendicată și îndreptățită. Anume aceasta simțim în filmele Leontinei Vatamanu, lucru pe care îl declară și ea însăși: „Filmele pe care le fac sunt și un mod de a face dreptate celor care au suferit de pe urma ororilor comuniste”.

Filmul este expresie artistică, investigație documentară, iar pentru unii poate fi și terapie. Aici fac referire, în special, la filmul *Siberia din oase*, care este un documentar ce

combină scene de ficțiune și interviuri documentare cu victimele deportărilor. Dincolo de drama și tragedia înscenată cu actori, filmul mai oferă și o reconciliere a protagoniștilor cu trecutul lor tragic. Protagonisții Gavril Boian, Ion Radu, Elena Curicheru-Vatamanu și Margareta Spânu-Cemortan vorbesc despre trecutul lor, despre ororile și suferința prin care au trecut în copilărie, atunci când au fost deportați.

Se cunoaște că mulți dintre cei care au supraviețuit deportărilor preferau să nu mai vorbească despre acele evenimente, astfel devenind o traumă colectivă încapsulată, care nu putea fi tratată sau depășită, pentru că nu se vorbea despre ea. Psihologul Zinaida Bolea menționează: „Se consideră firesc ca, după un traumatism istoric antropogen, să existe o perioadă de latență, care implică tăcere și negare a evenimentului. Ea apare pentru că, fiind un eveniment traumatic, este copleșitor pentru psihicul unui individ, comunități, și acest psihic dezvoltă mecanisme de apărare. Negarea, refularea, bagatelizarea – pentru a supraviețui. În cazul deportărilor din RSSM această perioadă de latență a fost mai lungă decât în alte traume istorice. De exemplu, despre Holocaust deja în anii '60 a început să se construiască un discurs public despre acest subiect, pentru că anumite persoane discutau despre experiența lor, voiau să o împărtășească, dar comunitatea era rezistentă” [4].

Într-un interviu acordat în 2020 pentru Radio Europa Liberă, Leontina Vatamanu menționează: „Am adus perspectiva psihologică asupra traumei. Unul din personajele acestui film este doamna psiholog Zinaida Bolea, care ne vorbește despre consecințele acelor traume, despre consecințele traumelor care se perpetuează în timp, se transmit generațiilor, chiar și generațiilor actuale” [5].

Povestind, protagoniștii din film își depășesc într-un fel fricile și traumele trecutului, ajutând totodată și spectatorii să facă același lucru, să vadă și să audă că au existat acele evenimente. Foarte mulți oameni au avut de suferit, iar noi, ca neam, am rămas cu o rană care trebuie tratată cu grijă.

În revista *ARTA*, Nadejda și Constantin Ivanov scriu: „Siberia nu a rămas în trecutul întunecat, înmărmurită într-un basm moralizator pe care-l putem comemora la dorință, ci se regăsește în conștiința colectivă, până la cel mai tânăr individ al ei” [1].

Expresii terapeutice în cinematografia internațională

Terapia colectivă prin cinematografie este un fenomen de amploare mondială și poate fi întâlnită, din păcate, în cinematografiile mai multor națiuni. Zic „din păcate”, pentru că aceste filme sunt rezultatul unor drame catastrofale ale civilizației umane ce au avut loc pe parcursul istoriei secolului XX și care au marcat și decimat conștiința colectivă a milioane de oameni. Unul din cele mai relevante exemple este Holocaustul provocat de mașinăria nazistă

în cel de-al Doilea Război Mondial. Filme precum *Shoah* (1985) de Claude Lanzmann, *Noaptea și ceața* (*Nuit et Brouillard*, 1956) de Alain Resnais sau *Lista lui Schindler* (*Schindler's List*, 1993) de Steven Spielberg sunt doar câteva dintre operele cinematografice care vorbesc despre ororile Holocaustului și oferă reziliență națiunii evreiești la nivel global. În cadrul lansării filmului *Shoah*, regizorul Claude Lanzmann spunea: „Holocaustul nu este ceva ce poți reprezenta cu adevărat, dar e ceva ce trebuie expus. Filmele despre el servesc ca un pod între tăcere și memorie, ca o metodă de a confrunța trauma fără a o șterge”. La fel spune despre Holocaust și istoriografa Deborah Lipstadt, care, în cartea sa „Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory” (1993), scrie: „Cinematografia este un mediu accesibil care aduce în prim-plan inimaginabilul. Aceasta permite publicului să proceseze ororile Holocaustului într-un mod pe care cărțile și lectura nu o pot face, astfel fiind un instrument vital pentru terapia memoriei colective” [6].

Țările Baltice și-au tratat „rănilor” istorice prin intermediul mai multor filme: *Povestea sovietelor* (*The Soviet Story*, 2008) de Edvīns Šnore – un documentar leton care examinează crimele regimului sovietic, inclusiv deportările și represiunea din statele baltice; *În bătaia vântului* (*In the Crosswind*, 2014) de Martti Helde – o dramă letonă bazată pe memoriile unei femei deportate în Siberia în 1941, care explorează lupta pentru supraviețuire și demnitate în fața adversităților extreme; *Frontul invizibil* (*The Invisible Front*, 2014) de Jonas Ohman și Vincas Sruoginis – un documentar lituanian care detaliază mișcarea de rezistență antisovietică din Lituania postbelică, concentrându-se pe liderul partizan Juozas Lukša și lupta sa împotriva ocupației sovietice.

În 2007 regizorul polonez Andrzej Wajda lansează filmul *Catân* (*Katyn*) despre masacrul de la Katyn din 1940. O tragedie în urma căreia aproximativ douăzeci și două de mii de ofițeri și intelectuali polonezi au fost executați de NKVD-ul sovietic. La fel, pentru multă vreme, acesta a fost un subiect tabu pentru societatea poloneză.

Golod-33 (*Голод-33 – Foametea-33*, 1991) de Olesi Ianciuk și *Povdir* (*Поводир – Ghidul*, 2014) de Oles Sanin explorează Holodomorul din Ucraina anilor 1932-1933: o foamete devastatoare provocată de politicile staliniste, care a dus la moartea a milioane de ucraineni; *Najing, nanjing* (南京 ! 南京! – *Orașul Vieții și Morții*, 2009) de Lu Chuan descrie masacrul din Nanjing, China (1937-1938).

Regimul Khmerilor Roșii în Cambodgia (1975-1979) este pus pe ecran în filmele *S21, mașină de ucis a Khmerilor Roșii* (*S21, la machine de mort khmère rouge*, 2003) și *Imaginea absentă* (*L'image manquante*, 2013) de Rithy Panh. În America Latină dictatura lui Augusto Pinochet din Chile a catalizat crearea unor filme precum trilogia *Bătălia din Chile*

(*La batalla de Chile, 1975-1979*) sau *Nostalgia pentru lumină (Nostalgia de la luz, 2010)* de Patricio Guzmán.

Aceste filme au apărut din tenebrele istoriei și din dorința autorilor de a păstra memoria acelor evenimente tragice, de a le expune fără cenzură și pentru a povesti istoriile oamenilor nevinovați care au avut de suferit de pe urma ideilor eronate, doctrinelor oarbe și avariției deșarte a oamenilor.

Concluzii

Dacă e să facem o analiză comparativă a filmelor regizoarei Leontina Vatamanu, observăm mai multe similarități la nivel de stil și formă narativă. Fiind și editoare a propriilor filme, regizoarea construiește narațiunea cinematografică cu ajutorul interviurilor, urmării documentare, a montajului asociativ și a coloanei sonore menite să pună accentele emotive în momentele potrivite.

Documentarele Leontinei Vatamanu pornesc din dragoste. O dragoste departe de un romantism idilic, ci mai degrabă una neîmplinită, măcinată de dor, de cuvinte nespuse, trecută prin suferință și nedreptăți. Lupta din dragoste este o temă universală, ce poate fi înțeleasă și poate fi accesibilă publicului larg. Desigur, în particular, documentarele regizoarei vorbesc despre o dragoste mai specifică – cea de neam, identitate și cultură românească, ce au fost schilodite pe parcursul istoriei de către sovietici.

Astfel, deși tema filmelor sale este una universală, filmele Leontinei Vatamanu se pretează, în primul rând, spectatorilor care fac parte din acest context local sau regional. Pentru un spațiu mai extins de privitori funcționează *Siberia din oase*, dat fiind faptul că tragedia deportărilor a cuprins mai multe națiuni din fosta Uniune Sovietică (balticii, polonezii). La nivel internațional, filmografia Leontinei Vatamanu face parte din cinematografia dedicată dramelor naționale și identitare. Filmele ei sunt ca un portret cu cicatrici, care păstrează semnele rănilor din trecut, le ține minte, le îngrijește, le cântă și le tratează.

În timp, crearea documentarelor menționate mai sus, credem, a avut și are în continuare o contribuție substanțială pentru societatea din Republica Moldova. Filmele Leontinei Vatamanu au avut participări și premii la festivaluri internaționale, dar cel mai important este faptul că aceste opere, care îngheață în timp drame omenești, sunt proiectate pe marile și pe micile ecrane. Cu siguranță, identitatea, dragostea de limbă și alfabet latin sunt valoroase, trebuie promovate și diseminate în societate cât mai activ.

Prin faptul că aceste filme există și sunt privite, Leontina Vatamanu contribuie la „terapia” poporului dintre Nistru și Prut. Aceste filme mențin vie memoria, deschid ochii și

educă noi generații. Probabil, regizoarea Leontina Vatamanu și-a găsit chemarea în expresia cinematografică prin abordarea unor probleme și drame de importanță crucială, din punct de vedere istoric și uman.

La momentul scrierii acestor rânduri, căutările regizoarei trec Prutul pentru a crea următorul film documentar cu titlul de lucru *Fugarii*. Acesta va dezvălui un alt fenomen din perioada deportărilor sovietice – emigrarea basarabenilor care și-au lăsat pământurile, averile și chiar familiile și au trecut Prutul pentru a se salva de dictatura sovietică.

Cinematografia a fost o armă de manipulare în mâinile dictatorilor și despoților, dar la fel poate fi și un balsam tămăduitor în mâinile oamenilor cu intenții nobile.

S-ar părea că, în timp, lucrurile ar trebui să revină pe făgașul normalității și adevărului, dar, din păcate, astăzi, în 2025, în contextul războiului dintre Rusia și Ucraina, în contextul influențelor venite de la Moscova, mai mult ca niciodată este necesară această combativitate și rezistență prin cultură și artă.

În prezent sunt puține personalități în cinematografia din Republica Moldova care au în palmares o atât de bogată filmografie dedicată dramelor naționale precum cea a Leontinei Vatamanu. Datorită filmelor sale, astăzi se vorbește tot mai mult despre problemele națiunii noastre, despre tragediile istorice prin care au trecut basarabeni, despre cultura noastră care trebuie pusă în prim plan și despre un viitor civilizată și pașnic pe care îl dorim urmașilor.

Referințe bibliografice

1. IVANOV, N. și C. IVANOV. Reconstituirea dramei copilăriei din perioada deportărilor în filmul „Siberia din oase” al Leontinei Vatamanu. *Arta*, 2020. Seria Arte audiovizuale. Chișinău: Grafema Libris, 2020, p. 135. ISSN 2345-1181.
2. ROMANCIUC, Vasile. Interviu. Leontina VATAMANU (regizoare). *Sărmana de pe Prut*. Film documentar. 2011, 16:30; 43:30 min.
3. UNGUREANU, Ion. Interviu. Leontina VATAMANU (regizoare). *Te iubesc, Ion și Doina*. Film documentar. 1h19min.39sec.
4. BOLEA, Zinaida. *O situație existențială de limită, cum au fost deportările, ne pune în contact cu limitele noastre*. Interviu video. Chișinău. Agora.md, 2024, 7 iulie, 2:22 min. Disponibil: <https://agora.md/2024/07/07/subiectul-deportarilor-tot-mai-putin-discutat-in-societate-zinaida-bolea-fara-interventia-statului-acest-discurs-se-construieste-mai-dificil> [accesat 2025-06-23].
5. VATAMANU, Leontina (regizoare). *Despre diferența dintre moldoveni și baltici: cazul deportaților*. Interviu audio. Chișinău. Radio Europa Liberă, 2020, 6 iulie, 2:32 min. Disponibil: <https://moldova.europalibera.org/a/regizoarea-leontina-vatamanu-despre-diferen%C8%9Ba-dintre-moldoveni-%C8%99i-baltici-cazul-deporta%C8%9Bilor/30702578.html> [accesat 2025-06-23].
6. LIPSTADT, Deborah. *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*. New York: Plume, 1993. ISBN 0-452-27274-2.